

ВІДЕНСЬКИЙ ДІАЛЕКТ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ АВСТРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВАРІАНТА НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Володимир Сулим, Олег Свистович

Львівський національний університет імені Івана Франка

Австрійський національний варіант німецької мови – це система варіантів, типових для Австрії, що за основу має як загальнонімецький, так і австрійський діалектальний мовний субстрат. Віденський діалект належить географічно до родини баварських діалектів, проте історично він спричинився до творення австрійського національного стандарту. Його впливи на австрійський стандарт відчутні насамперед у маркованій лексиці.

Ключові слова: національний варіант, національний стандарт, діалект, віденський діалект.

Поняття “національного варіанта” німецької мови. Виходячи з плюрицентричного характеру німецької мови, мови, що служить для спілкування в декількох гетерогенних ареалах, слід підкреслити монолітність та самодостатність її національних варіантів – німецького, австрійського, швейцарського, та водночас вказати на їхній нерозривний зв'язок із загальнонімецькою діалектальною мапою, історією розвитку та взаємовпливів варіантів німецької мови. Особливої уваги заслуговуватимуть маргінальні явища взаємодії з іншими мовами, спричинені мовним контактом.

Проблематика визначення національного варіанта німецької мови тісно пов'язана з ідентичністю та проблематикою визначення території, на якій німецька мова використовується для спілкування. Отже, з-посеред територіальних одиниць, покритих та поєднаних цілісною площиною німецької мови, слід вирізнити такі, які будуть носити історико-культурний власне німецький, австрійський та швейцарський національні маркери, у випадку з Люксембургом, Південним Тіролем, Ліхтенштейном, Ельзасом і Лотарингією та іншими німецькомовними ареалами – маркер варіантності німецької мови в межах бі- чи плюрилінгвізму або просто таких, де німецька мова вживається у ролі розмовного діалекту (*Verkehrsdialekt*).

Під австрійським національним варіантом німецької мови М. Клайн розуміє континуум варіантів, у центрі яких стоїть розмовна мова, основа якої і має діалектальне походження та все ж таки сама розмовна мова тяжіє у напрямку стандартизованого варіанта [1, с. 125]. Власне німецький національний варіант у своїй літературній формі існує лише у вжитку вищих соціальних кіл.

Інго Райффенштайн у спробі пояснити мовну ситуацію в Австрії, наводячи аргументи з історії, діахронічно, розмежовує між усним та писемним варіантами

німецької мови в Австрії [5, с. 19–20]. Писемна мова, згідно із Райффенштайн суттєво не відрізняється від писемної мови самої Німеччини, проте в усній мові знаходимо широкий спектр варіантів, якими володіє практично кожен німецькомовний австрієць, та послуговується ними за допомогою перемикування коду (*Code-switching*), що й готує труднощі у визначенні, які саме варіанти слід зарахувати до літературних, а які віднести до діалектальних. Проблемою тут не є фонетичне оформлення усної мови, що сильно відрізняється в Австрії від власне німецького, а саме гетерогенність мовної системи, як у формальних, так і у неформальних мовних ситуаціях, що властива в цілому Австрії. Щодо широкого спектру варіантів, слід зазначити, що локальні, діалектально забарвлені варіанти (*lokale Varietäten*) чисельно зменшуються на користь регіональних розмовних мов (*regionale Umgangssprachen*), які в свою чергу і є конституюючими формантами австрійського стандарту німецької мови. Загалом у Австрії розрізняються наступні варіанти мови: *писемна мова*, *базовий діалект*, *розмовний діалект*, *розмовна мова*, *стандарт* (літературна мова). Щодо їхнього характеру, то вони часто формуються навколо великих міст, як приклад наводимо Відень – столичний діалект завдяки домінуючій ролі свого центру проникає глибоко у систему національного стандарту Австрії, чи Зальцбург та інші міста, де діалект належав та належить до мови еліти.

Аби чітко та конкретно визначити австрійський національний варіант німецької мови, для даної наукової розвідки пропонується наступна дефініція: це такий варіант німецької мови, що слугує для спілкування на території Австрії, виконує соціальні функції (мова шкільної та вищої освіти, мова засобів масової інформації, офіційна мова державного апарату), поряд із національними варіантами Німеччини та Швейцарії є основою наднаціонального інваріанта німецької мови, а відмінності від інших двох національних варіантів заповнюються типовими лише для австрійського діалектального континууму одиницями, які, потрапляючи, в систему іншого національного варіанта не є, ні семантизованими, ні граматикалізованими в них, тобто сприймаються як “чужі”. Далі для зручності висловлювання терміни “стандарт” та “національний стандарт” вживатимуться синонімічно до терміну “національний варіант”.

Діалектальна мапа варіантів німецької мови в Австрії. Відходячи від поняття “національний варіант німецької мови” слід при переході до розгляду діалектальної мапи Австрії абстрагуватися від територіальних меж Австрії і розглядати цю мапу Австрії в рамках усього континууму німецьких діалектів – від Гольштайну до Південного Тіролю як один мовний простір, наповнений однією мовною субстанцією, яка окрім варіацій діастратичних (*diastatisch*), діафазних (*diaphasisch*), діаситуативних (*diasituativ*) зазнає варіацій в просторі – діатопічно (*diatopisch*) [1, с. 9–11].

Петер Візінгер у своїй праці про баварський діалект, виходячи далеко за межі Баварії, відносить усю діалектальну Австрію до цього континууму, відповідно подаючи такий поділ: 1) **середньобаварські діалекти** (східні та західні); 2) **особливі діалектні ландшафти в межах середньобаварського діалекту**: Нижня Австрія та Відень, Верхня Австрія, Нижня та Верхня Баварія; 3) **південно-центральні**

баварські діалекти: Штирія з південно-східною Нижньою Австрією та Бургенляндом; Зальцбург, Аусзеерлянд, місцевість річки Інну в Тіролі, Кіцбюгель, південна частина Верхньої Баварії; 4) **південнобаварські діалекти:** особливі діалектальні ландшафти (Каринтія, Тіроль).

Що стосується власне діалекту Відня, то не варто розглядати його тільки крізь призму запропонованого Візінгером поділу Баварського діалекту, навіть якщо він і простягається на більшу територію Австрії. Слід також виділити умови, в яких розвивався цей діалект і які визначили роль цього діалекту в формуванні національного варіанта німецької мови в Австрії.

Коротка характеристика Віденського діалекту

Місто, з віковою імперською історією, що сягає глибини XII-XIII ст., та впродовж якої можна прослідкувати народження та встановлення діалекту столиці, що сформувався з *Herrensprache*, мови вищих шарів суспільства, впливав на діалект самого ж міста (мова інших міських соціальних класів), та інших регіонів імперії, відсуваючи старші та невживані варіанти кожен раз все далі на периферії. Таким чином, міський віденський діалект можна сьогодні почути не лише у Відні, але й у всій Нижній Австрії.

З початку XIX ст. можна прослідкувати наступні три етапи розвитку віденського варіанта німецької мови: старовіденський (*Old Viennese*) – до часів правління імператорів Франца (1792-1835) та Фердинанда (1835-48); нововіденський – у другій половині XIX століття та перших двох декадах XX ст., включаючи часи правління Франца Йосифа (1848-1916) та кінець Першої світової війни; сучасновіденський, що триває з 1920-х років до сьогодні.[4, с. 464–467]. У часи правління імператора Франца, на початку XIX ст. діалект уживався для приватного спілкування аристократії, середніх та вищих кіл суспільства, проте згодом був витіснений у вищих соціальних прошарках розмовною мовою, якій були властиві суттєві відмінності від мови писемної, яка через її асоціації з вищими ешелонами влади називалася ще “шёнбруннська німецька мова” (*Schönbrunner Deutsch*). Саме цією мовою писали свої драми Шніцлер та Гофманнсталь. Сьогодні ці варіанти вживаються також у середніх та вищих соціальних прошарках. У другій пол. XIX ст., коли до Відня прийшов промисловий прогрес, який спричинив наплив робочої сили в місто, мова Відня зазнає слов’янських впливів (найсильніше – впливу чеської мови). Як приклад мовного контакту чеської мови з мовою Відня, Візінгер наводить наявність у Відні 15 тис. чеських прізвищ. Чеські впливи на міський діалект були відчутними в таких робочих районах міста, як Зіммерінг, Оттакрінг, Брігіттенау та Флорідсдорф [5, с. 5–6], що ілюструє формування сучасного віденського діалекту. Власне віденський діалект не тільки продовжував існувати на рівні діалекту, але й через зростаючий соціальний статус своїх носіїв не міг не залишити своєї маркованості в розмовній мові цих носіїв та й у мовному стандарті.

Фонологічні особливості. Головною характеристикою нижньоавстрійських діалектів є відкритий монофтонг [a:] на місці довгого **o**, що перейшло з середньовісньонімецького **ō**. Цей монофтонг походить з віденської мови пануючих класів (*Herrensprache*) та через його вплив раніше відомий дифтонг [oI] відійшов у

північно-західний край Вальдфіртель (*Waldviertel*) навколо Лічау (*Litschau*) та в Нойгаус (*Neuhaus (Jindfinchüv Hradec)*) у південній Чехії. Тут здебільшого у старших людей ще можна почути [ZdrOI], *Stroh* 'журавель', чи [rOIId], *rot* 'червоний'. В наш час відкрите [a:] замінюється закритим віденським [o:] – [Zdro:], [ro:d]. Дифтонг [ui], схоже, запозичений з мови пануючих класів (*Herrensprache*) та представляє **u** (середньовісньонімецьке **uo**), можна почути на північ від річки Дануби, на північ від Вайнфіртелю та Вальдфіртелю (*Weinviertel* та *Waldviertel*), у південній Моравії та Нойгаузі (*Jindfinchüv Hradec*), південній Чехії, напр.: [guid] – *gut* 'добре', [bruidP], *Bruder* 'брат'. Будь-де-інде трапляються типові баварські форми [guPd], [bruidPd].

Теперішня лінгвістична ситуація навколо Відня – столиці, є такою ж комплексною, як і мовна історія міста. Одна стара риса, запозичена з *Herrensprache*, – присутність [a:] на місці стандартного та інваріантного **ei**, напр. [ha:s] – *heiß* – 'гарячий', [bra:d] – *breit* 'широкий', [latP] – *Leiter* 'драбина'. Так зване закрите [o:], вживане на місці стандартного довгого **o**, яке ми вже згадували, з'явилося лише в другій пол. XVIII ст. як назальна реалізація **-en** після лабіальних фрикативів **f, ff, pf**, велярного фрикатива **ch** та велярного плозива **ck**, напр. [o:vm], *Ofen* – 'пічка', [hofm], *hoffen* 'сподіватися', [hupfn], *hupfen* – 'стрибати', [mLxN], *machen* 'робити', [hLkN], *hacken* 'рубати'.

Особливості лексико-семантичної маркованості. Підкреслюючи лексико-семантичні особливості мови Відня, слід врахувати те, що вони являють собою типові лише для Відня реалії, або є фонетично видозміненими одиницями стандарту. В межах певних слів виділяємо такі семантичні значення, які не трапляються більше ніде окрім ареалу віденського діалекту, або такі, які можна назвати **територіальними дублетами**, типовими для Відня. Приклади взяті вибірково із словника віденських діалектизмів Вольфганга Тойшля, переклад українською здійснено за допомогою німецько-українського словника.

Віденський варіант	Австрійський стандарт	Переклад українською	Маркер варіантності
Aanser/ aansa	<i>Einser, eine eins</i>	<i>Одиниця</i>	Фонетична видозміна
Abanehmen/ owanema	<i>Herunternehmen/ ausbeuten</i>	<i>Здирати, експлуатувати</i>	Фонетична та семантична видозміна
Abfotzen/ oofozzn	<i>Ohrfeigen</i>	<i>Давати ляпаса</i>	Видозміна семантичного значення
Gschaftl/ gschafdl	<i>Arbeit/Beschäftigung</i>	<i>Робота, заняття</i>	Видозміна семантичного значення
Kanalforellen/ kanäuförön	<i>Ratte</i>	<i>Пацюк</i>	Слово відоме лише у Відні
Reitschul/ reitschui	<i>Riesiges Zimmer</i>	<i>Просторе приміщення;</i>	Слово відоме лише у Відні
Zantimeter/ zantimäta	<i>Metermaß, Zentimeter</i>	<i>Сантиметр</i>	Фонетична видозміна

Zersch/ zeaschd	Zuerst	Спочатку	Фонетична видозміна
Zhaus	Zu/nach Hause	Вдома/додому	Фонетична та семантична видозміна
Zdrucken/ zdrukkn	Zerdrücken	Роздушити	Фонетична видозміна

Синтаксичні особливості. У синтаксисі, на відміну від морфології, віденський діалект, як і австрійський національний варіант німецької мови, не надто відрізняється від наднаціонального інваріанту. Проте слід звернути увагу на деякі особливості, новації для нормативної німецької граматики, що трапляються в діалекті Відня. Наприклад, згідно з нормою, зворотній займенник *sich* відмінюється за особами, проте у віденському діалекті та надрегіональній розмовній мові він може не змінюватися і такі випадки, як *wir haben sich gut unterhalten* (нормативно німецький варіант – *wir haben uns gut unterhalten*; ми добре порозважались) або *setzen wir sich!* (*setzen wir uns!* – *Сідаймо!*) є цілком допустимими. Поясненням цього є те, що у розмовно-діалектальному мовленні замість *wir* – *ми*, вживається неозначений займенник *man* у редукованій формі *ma* (*setz'ma sich!*), з яким і узгоджується зворотній займенник [6, с. 467]. Так само можна навести вживання дієслів *sitzen*, *stehen*, *hängen* та ін. у складених часових формах не з допоміжним дієсловом *haben*, а з *sein*, що є типовим для всього континууму південно-німецьких діалектів та в австрійському стандарті не вважається таким, що виходить за правило.

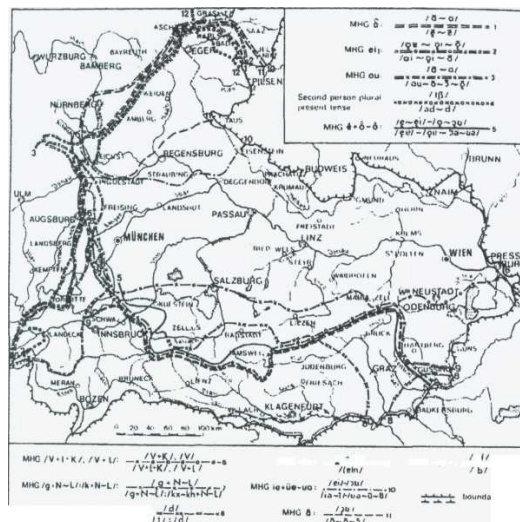
Висновки. На основі короткого ознайомлення з віденським діалектом та його місцем у загальнонімецькому та австрійському діалектальному континуумі приходимо до наступних висновків: 1) віденський діалект має достатньо рис, за якими його можна виокремити; 2) поряд з іншими діалектами, поширеними на території Австрії міський діалект Відня належить до ареалу тих варіантів німецької мови, які спричиняються до формування австрійського національного варіанту німецької мови; 3) на загальнонімецькій діалектальній мапі (див. мап. 1-2) віденський діалект лежить у межах ізоглос, що виокремлюють групу баварських діалектів, але його лінгвістична особливість у історії становлення та контактах з іншими варіантами; 4) на основі короткої вибірки діалектальних одиниць віденського діалекту та порівняння його одиницями австрійського стандарту, можна вважати вплив віденського діалекту на формування австрійського стандарту достатньо ефективним.

Мапа 1.

Карта німецьких діалектів, середина 60-х років XX ст.
 (Kommunikation/Sprache. Materialien für den Kurs- und Projektunterricht.
 Hg. Hans-Rüdiger Fluck. Dialektologische Reihe.
 Frankfurt-am-Main/Berlin/München, 1981)

Мапа 2.

Діалектальна структура Баварських діалектів [4, с. 448]

1. Німецько-український, українсько-німецький словник / Ред. Е. І. Лисенко. – Ірпінь: Перун, 1994.
2. Clyne Michael. German as a pluricentric language. Pluricentric languages. Differing Norms in Different Nations. – Berlin/New York, 1992.
3. Goossens Jan. Deutsche Dialektologie. – Berlin, New York, de Gruyter, 1977.
4. Reiffenstein Ingo, Heinz Rupp, Peter von Polenz, Gustav Korlen. Tendenzen, Formen und Strukturen der deutschen Standardsprache nach 1945. Vier Beiträge zu Deutsch in Österreich, in der Schweiz, der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik. – Marburg: N.G. Elwert Verlag, 1983.
5. Schikola Hans. Schriftdeutsch und Wienerisch. – Wien: Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst. Wien, 1954.
6. Steinhauser, Walter. Slawisches im Wienerischen. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. – Wien: Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1978.
7. Teuschl Wolfgang. Wiener Dialektlexikon. – Wien: Karl Schwarzer Verlag, 1990.
8. Wiesinger Peter. The Central and Southern Bavarian Dialects in Bavaria and Austria. – Wien: Beiträge zur Varietätentheorie des Deutschen, 1998.

THE VIENNESE DIALECT AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF THE AUSTRIAN NATIONAL VARIETY OF GERMAN

Volodymyr Sulym, Oleh Svystovych

The Austrian national variety of German is a set of variants that are typical of Austria. It is based on both standard German and dialectal Austrian language substrata. The Viennese dialect belongs to the Bavarian dialects, but, historically, it influenced the formation of the Austrian national variety of German especially as regards its vocabulary.

Key words: national variety, national standard, dialect, the Viennese dialect.